

jakie ma poznać student. Niekiedy ich liczba w danej jednostce lekcyjnej przekracza 100, a więc jest ich zdecydowanie zbyt dużo. Część tekstów powtarza się, a lokalizacje cytatów nie zawsze podane są prawidłowo. I tak na przykład cytat Łk 2, 15 występuje na s. 170 i 192; Łk 4, 9 na s. 222 i 233; ten sam cytat z 1 Listu do Koryntian występuje najpierw jako 4, 4-5, a na następnej stronie jako 4, 3-4 (s. 257 i 258). Podobnie to samo zdanie z Ewangelii według św. Jana podane jest najpierw jako J 5, 33, a zaraz potem jako J 5, 34 (s. 256-257). Takich zbędnych powtórzeń i mylnych lokalizacji cytatów jest w książce więcej.

Każda jednostka lekcyjna zawiera ćwiczenia. Ich autorem jest ks. Krzysztof Siwek. Mimo tradycyjnej na ogół konstrukcji zadań, są one dość urozmaicone i w sposób atrakcyjny dla studenta utralają poznane zagadnienia gramatyczne. Szkoda, że zabrakło ćwiczeń z zakresu słownictwa, czy transformacji zdań. Przez niedopatrzenie to samo zdanie z Nowego Testamentu pojawia się zarówno w tekście do tłumaczenia, jak i w ćwiczeniach, np. sentencja Menandra pojawia się na s. 51 i 54.

Drukowanie greki, mimo coraz doskonalszych edytorów komputerowych nadal nastrocza sporych trudności. Niestety z przykrością trzeba stwierdzić, że w podręczniku S. Kalinkowskiego jest wyjątkowo dużo błędów literowych czy źle postawionych akcentów. Już w 1 lekcji pojawia się τήχνη zamiast τέχνη; ᾠδή zamiast ὠδή; ἐρεμίτης zamiast ἐρημίτης. Każdego, kto zna choć elementy greczyzny kluje w oczy rzeczownik γονή z błędnym akcentem γόνη (także w paradygmacie odmiany na s. 77 oraz w słowniku!), τίμη zamiast τιμή (błędny akcent także w słowniku), ἡμυσσ zamiast ἡμισσ, πρεβύτερος zamiast πρεσβύτερος, πλήσιος zamiast πλήσιον, by podać tylko niektóre przykłady. Uważny czytelnik znajdzie takich pomyłek więcej.

Mimo podniesionych uwag krytycznych podręcznik z pewnością spełni swe zadanie jako narzędzie pracy studentów teologii i kierunków pokrewnych. Usterki łatwo można usunąć w kolejnym wydaniu, na które z pewnością książka zasługuje. Autorowi i Wydawcy należą się gratulacje za podjęcie i doprowadzenie do szczęśliwego końca tak niełatwego przedsięwzięcia, w czasach których z pewnością nie można uznać za sprzyjające krzewieniu kultury humanistycznej w Polsce. A czy humanistyka może istnieć bez greczyzny?

Bogdan Sobiło – Kraków, Akademia Ignatianum

Ks. Arkadiusz BARON, *Świętość a ideały człowieka (Ojcowie Apostolscy, Klemens Aleksandryjski, Orygenes). Studium teologiczne na tle modeli filozoficzno-religijnych*, Kraków 2013, Wydawnictwo WAM, ss. 424.

Znany krakowski patrolog, tłumacz i wydawca źródeł wczesnochrześcijańskich, ks. Arkadiusz Baron, opublikował monumentalne dzieło poświęcone rozumieniu zjawiska świętości we wczesnych greckich pismach okresu patrystycznego. Zgodnie z deklaracją samego Autora monografia otwiera kilkutomową serię,

mającą na celu prześledzenie koncepcji świętości w całej myśli patrystycznej greckiej i łacińskiej. W świetle powyższej zapowiedzi skupienie się tylko na pisarzach wschodnich pierwszych trzech wieków chrześcijaństwa jest uzasadnione, tym bardziej, że autorzy aleksandryjscy tworzą podwaliny pod gmach całej późniejszej teologii i zamykają pierwszy okres jej powstawania. W podobny sposób postąpili autorzy klasycznych opracowań o wpływie stoicyzmu na myśl patrystyczną (M. Spanneut, *Le stoïcisme des Pères de l'Église de Clément de Rome à Clément de l'Alexandrie*, Paris 1957), o koncepcji Logosu (W. Kelber, *Die Logoslehre. Von Heraklit bis Origenes*, Stuttgart 1976) czy o teologii Eucharystii (J. Słomka, *Pokarm i ofiara. Refleksja eucharystyczna wczesnych Ojców greckich*, Łódź 2000), kończąc swoje książki właśnie na Klemensie Aleksandryjskim i Orygenesie.

Zgodnie z metodą zastosowaną we wcześniejszej swojej książce pt. *Neoplatońska idea Boga a ewangelizacja* (Kraków 2005), ks. A. Baron szczegółowo bada kontekst historyczno-doktrynalny wczesnochrześcijańskiej koncepcji świętości. Zajmuje to ponad połowę objętości monografii i obejmuje różne religie (judaizm, wierzenia mezopotamskie i egipskie, religię Greków i Rzymian) i kierunki filozoficzne (od pitagoreizmu do neoplatonizmu), które mogły wpłynąć na specyfikę modeli świętości proponowanych przez wybitnych greckich autorów wczesnochrześcijańskich. Pewien brak proporcji między ilością stron poświęconych omawianiu tła historyczno-doktrynalnego, obejmujących niemal połowę monografii, a tych, które prezentują poglądy tytułowych autorów wczesnochrześcijańskich, może w pierwszym momencie budzić zdziwienie, ale po uważnej lekturze książki znajduje swoje usprawiedliwienie. Po pierwsze, Autorowi chodzi o ukazanie nie tylko wybranych idei z owego tła, wykorzystanych przez pisarzy epoki patrystycznej, ale o nakreślenie całej koncepcji ideału człowieka w różnych szkołach filozoficznych i religiach, aby możliwie najszerzej i najwierniej oddać korzenie i klimat, w którym wzrastały poglądy greckich autorów chrześcijańskich pierwszych trzech wieków. Po drugie, to szeroko zarysowane tło stanowi – jak rozumiem – wprowadzenie także do poglądów późniejszych pisarzy wczesnochrześcijańskich, które ks. A. Baron ma zamiar omówić w zapowiadanych następnych tomach swojego dzieła o świętości.

Celem, jaki założył sobie ks. A. Baron przy pisaniu omawianej monografii, było wykazanie, w jaki sposób różne założenia filozoficzne i religijne tworzą ideał człowieka, który chrześcijaństwo określa mianem świętości; inaczej mówiąc jak kształtuje się proces zmiany ideałów religijnych w rezultacie głoszenia Ewangelii w różnych warunkach kulturowych. Trzeba przyznać, że to trudne i złożone zamierzenie udało się zrealizować doskonale. Zarówno w rozdziale poświęconym biblijnej koncepcji świętości, jak i przy omawianiu poszczególnych szkół filozoficznych ks. A. Baron wykazuje bardzo dobre przygotowanie w zakresie bibliistyki i historii filozofii, pozwalające na przeprowadzenie twórczych analiz. Następnie, w drugiej części monografii, Autor przechodzi do omówienia koncepcji świętości wymienionych w tytule autorów wczesnochrześcijańskich, akcentując te cechy

ich doktryny, które wyglądałyby inaczej, gdyby pisarze ci działali w innym środowisku i mieli inne zaplecze intelektualne, niż to wskazane w pierwszej części monografii. Ks. A. Baron umiejętnie i w sposób oryginalny ukazuje, jak daleko inkulturacja wpłynęła na konkretną postać ideału świętości Ojców Apostolskich (ideał metanoiczny), Klemensa (ideał homonoiczny) i Orygenesusa (ideał upodobnienia do Boga i zwycięstwa człowieka wewnętrznego nad zewnętrznym). Przykładowo interesujące i dotąd przez badaczy nieuświadamiane wydają się wpływy idei ładu i harmonii, charakterystycznej dla religii starożytnego Egiptu, na Klemensową koncepcję *homonoii*.

Dzięki przyjęciu słusznej i konsekwentnie stosowanej metody Autorowi udało się uchwycić zarówno zakorzenienie wczesnochrześcijańskich koncepcji świętości w ówczesnym świecie, jak i wskazać na elementy nowe wynikające z Ewangelii. Ks. A. Baron wykazując zbieżności myśli wczesnochrześcijańskiej z poglądami innych religii i kultur, nie popada jednak w łatwą „wpływołogię” i niezbyt krytyczne podkreślanie podobnych elementów w różnych systemach myślowych i religijnych, co było cechą religioznawstwa porównawczego w duchu *Złotej gałęzi* Jamesa George’a Frazera (tłum. H. Krzeczkowski, Warszawa 1978), próbującego rozmyć różnice między religiami i ograniczyć oryginalność chrześcijaństwa.

Obok ukazania specyfiki koncepcji świętości różnych pisarzy wczesnochrześcijańskich oraz odnalezienia ich zależności od rozmaitych nurtów filozoficznych i religijnych, ważnym osiągnięciem monografii jest zaakcentowanie troski o obecność Boga w życiu człowieka jako istotnego elementu postawy świętości oraz zwrócenie uwagi na dwa aspekty – daru i zadania – związane z pojęciem świętości, a także znalezienie u każdego badanego autora swoistej odpowiedzi na pytanie: czy świętość w chrześcijaństwie jest bardziej dana w sakramencie chrztu świętego czy bardziej zadana do realizacji etycznej?

Z pełnym uznaniem należy spojrzeć na znajomość tekstów źródłowych zarówno autorów starożytnych, jak i patrystycznych oraz na umiejętną ich analizę filologiczną i filozoficzno-teologiczną, jak również na swobodne poruszanie się w najnowszej międzynarodowej i polskiej literaturze przedmiotu, oraz interesujące polemiki z badaczami (np. z F. Drączkowskim na s. 244-245). W przypadku Klemensa Aleksandryjskiego i Orygenesusa – którzy są mi szczególnie bliscy z racji moich zainteresowań naukowych – Autor wykazuje świetną orientację w ich dziełach, a wnioski są w pełni zgodne z ich sposobem myślenia. Zwracam tylko uwagę na pewną dyskusyjną kwestię w omówieniu Orygenesowego poglądu o tzw. „szkole dusz”. W moim przekonaniu Aleksandryjczyk sytuował ją w okresie przejściowym między śmiercią a zmartwychwstaniem, a nie „po śmierci fizycznej i zmartwychwstaniu człowieka”, jak pisze Autor na s. 334.

Ks. A. Baron świadomie zrezygnował w swoim opracowaniu z filologicznej analizy terminologii związanej ze świętością, uważając słusznie, że w tym wypadku ważniejsze od badania znaczenia terminów z nią związanych jest zrozumienie ideału człowieka, którym żyje dana społeczność, czego odbiciem staje się konkretna koncepcja świętości. Wydaje mi się jednak, że stwierdzenie, iż taka

analiza filologiczna nie prowadzi do właściwego rozumienia świętości jest zbyt apodyktyczne i jednostronne. Myślę raczej, że badanie znaczenia terminologii nie wystarczyłoby do zrozumienia świętości, a nie, że w jakiś sposób wykrzywiałyby je, jak można wywnioskować z niektórych sformułowań Autora. Ks. A. Baron zresztą odwołuje się do opracowań terminologii związanej ze świętością i omawia najważniejsze terminy tam, gdzie konieczność tego wymaga.

Monografia ks. A. Barona jest przykładem rzetelnego przekrojowego studium, możliwego do napisania przez badacza dysponującego rozległą wiedzą filozoficzno-teologiczną. Poświadcza w pełni kompetencje Autora do napisania kolejnych tomów dzieła, których środowisko polskich patrologów będzie na pewno oczekiwać z niecierpliwością.

ks. Mariusz Szram – Lublin, KUL

Waldemar CERAN, *Artisans et commerçants à Antioche et leur rang social (seconde moitié du IVe siècle de notre ère)*, traduction de la langue polonaise par Elżbieta Kolańska, édition revue, corrigée et mise à jour par Paweł Filipczak, Byzantina Lodziensia 18, Łódź 2013, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, ss. XL + 236.

Z wielkim uznaniem i radością należy powitać inicjatywę środowiska łódzkich bizantynistów, którzy oddając hołd wybitnemu uczonemu, znawcy antyku i historii Bizancjum, śp. Profesorowi Waldemarowi Ceranowi, postanowili – poprzez przekład na język francuski – udostępnić szerszemu gronu czytelników, zwłaszcza posługujących się językiem francuskim, jedną z najważniejszych jego prac naukowych dotyczącą historii społecznej późnoantycznej Antiochii.

Omawiana praca została oparta na ogromnej bazie źródłowej obejmującej przede wszystkim dzieła Jana Chryzostoma i Libaniasza, z których tylko niewielkie fragmenty zostały dotychczas przełożone na język polski. Struktura monografii, złożona z czterech rozdziałów, logicznie i konsekwentnie porządkuje całokształt bogatego materiału źródłowego, według założeń zawartych w temacie pracy. W rozdziale pierwszym (który posiada charakter wprowadzający) pt. „La situation d’Antioche et sa importance en Orient” (s. 21-64), Autor przedstawił w obszernym zarysie kontekst badanej problematyki, uwzględniając zarówno uwarunkowania geograficzne, jak i gospodarczo-kulturowe oraz polityczne starożytnej Antiochii. W rozdziale drugim pt. „Les artisans” (s. 65-135), Autor odwołując się do nazewnictwa przyjętego w języku greckim, wyczerpująco omówił poszczególne grupy zawodowe, zwracając uwagę na ich zróżnicowanie oraz rozwarstwienie ekonomiczno-społeczne. W rozdziale trzecim pt. „Les commerçants” (s. 137-163), ukazał hierarchicznie zróżnicowaną grupę ludzi zajmujących się handlem we wszystkich (zarówno mikro, jak i makro) jego wymiarach. W rozdziale czwartym pt. „Le rang social des artisans et des commerçants” (s. 165-189), zwrócił uwagę na to, że ludzie wymienionych zawodów